

Universele tendenzen in de lexiconstructuur van de Nederlandse dialecten?

door

Johan DE CALUWE en Magda DEVOS

o. INLEIDING

In de dialectologie is al herhaaldelijk gewezen op de grote verschillen in de heteronymie voor bepaalde begrippen : grote onomasiologische en geografische homogeniteit wisselt af met extreme lexicale variatie en bijzonder ingewikkelde, vaak ronduit chaotische kaartbeelden. Er zijn bij voorbeeld in het Nederlandse taalgebied maar liefst 46 heteroniemen voor de oorworm, terwijl het mannelijk paard overal *hengst* wordt genoemd.

We onderzoeken in wat volgt op welke manier de heteronymieverschillen verklaard kunnen worden. Eerst laten we de traditionele verklaringen de revue passeren (2), en wanneer blijkt dat die niet volstaan, gaan we te rade bij de cognitieve linguïstiek (3). Er zijn de voorbije twintig jaar in de cognitieve linguïstiek begrippen en inzichten ontwikkeld m.b.t. de lexiconstructuur, die misschien het kader vormen waarbinnen alternatieve verklaringen voor heteronymieverschillen kunnen worden gezocht.

1. HET MATERIAAL

Het woordmateriaal waaraan we de verschillende mogelijke verklaringen zullen toetsen, ontlene we in de eerste plaats aan de onuitgegeven licentiaatsverhandeling van Nancy De Smet (1992). In die verhandeling wordt aan de hand van woordkaarten uit de Taalatlas en uit allerlei woordgeografische studies de heteronymie bestudeerd van een aantal soorten insecten en in het wild levende dieren, en van een aantal soorten groot vee en pluimvee. Wat de benamingen voor hoevedieren betreft, hebben wij ook gegevens geput uit reeds verschenen afleveringen uit het WVD en het WBD, alsook het WZD. Hieronder staan per diersoort de heteroniemen opgesomd. Drie opmerkingen daarbij:

- + voor bepaalde soorten (b.v. daas, lieveheersbeestje, mier) is alleen het heteroniemenbestand in Zuid-Nederland opgenomen,

- omdat in de literatuur geen gegevens voor het hele Nederlandse taalgebied beschikbaar zijn ;
- + van heel wat benamingen bestaan zeer veel fonetische varianten, en fonetische zijn heel vaak moeilijk van lexicale varianten te onderscheiden ; omdat dit onderzoek voor alles een lexicale dialectstudie is, is gestreefd naar een indeling van het heteroniemenbestand in lexicale types of grondwoorden ; als we vermoeden dat het woordbeeld van de fonetische variant niet meer wordt geassocieerd met het woordbeeld van het grondwoord, is de fonetische variant toch in de heteroniemenverzameling opgenomen ;
  - + in de opsomming van de heteroniemen staan de unica in kleine letter.

1. Kleine dieren en insecten

BUNZING

BUNZING, MUD, ULK, VIS, FISJOUW, VUUR

DAAS (bezuiden de grote rivieren)

DAAS, ZAPS, PAUW, BOUWEL, PRAAM, BLINDDAAS, SCHEELDAAS

EGEL

EGEL, LOOFEGEL, MOESEGEL, TAKEGEL, PINEGEL, EGELVARKEN, EGELBARG, EGELZWIJN, ZWIJNEGEL, STEKELBARG, STEKELVARKEN, STEKELZWIJN, EVERZWIJN, EGELANTIER, HURTS, STEKELHERT, SCHARPSHAZEN, EGELKAAR, *kaar, toenegel, roeegel, roetegel, kroeeegel*

KIKVORS

KIKKER, VORS, PUIT, KWAKKER(T), WORK(ER), KIKVORS, KINKVORS, KWAKVORS, KWAKPUI(T), AAKTEPUI(T), KINKPUIT, KINKELUUT, FLIFLOETER

LIEVEHEERSBEESTJE (Vlaams-België.)

ONZE-LIEVE-VROUWBEESTJE, LIEVEVROUWKE, ONZE-LIEVE-VROUWHINNEKE, LIEVEVROUWPOELEKE, ONZE-LIEVEHEERSBEESTJE, ONZE-LIEVE-HEERHINNEKE, LIEVEHEERKIEKSKE, HEMELBEESTJE, PIMPAMPOENTJE, PIETERNELLEKE, SMOUTBEESTJE, SMOUTKEVERTJE, MOLENPAARDJE, ZEVENPUNTERKE, *engeltje, kopulleke, kappelleke, paterkapke, donderbeestje, lievevrouwentje, onze-lieve-vrouwbelke, lievevrouwpieteke, onze-lieve-vrouwpaardje, mariabeestje, onze-lieve-beerpoeleke, onze-lieve-beerpaardje, hemelkoninginnetje, jezuske, jezuskrbbeke*

MEIKEVER

MOLENAAR, MULDER, MULDERTEER, MEIMULDER, HEGMULDER, BOEKENMULDER, IEKMULDER, EKKELBIJTER, EKKELVRETTER, EKKELBROMMER, EKKELFRAANS, EKKELMOT, EKKELMOUER, EKKELTEW, EKKELTIEK, EKKELWORM, EEKELTOKSE, EEKELKRAEFTE, IEKETWORRE, EIKENBROOD, RONKER, RONKEL, RONKAARD, EKERONKER, BOOMRONKER, MEULRONKER, (B)RONKKEVER, HORREKOEIE, HORREWORM, BROMWORM, RULLE, RULDER, AVERULLE, EIKRULDER, BOMBAARD, PREEKHEER, PREDIKANT, SPIRTELEKANT, TOLLENAAR, RUITER, BIZAPS, MEIWORM, PROOSWORM, ZIJWORM, SCHARREWEVER, TORREWEVER, MEIVOGEL, VLIVLEGER, KITTING, MEIKEVER

MIER (Belg. + Frans-Vl.)

MIER, MUURZEIK(ER), MIERZEIK(ER), MOERZEIK(ER), ZEIKSMOJER, ZEIKSMÖJER, ZEIKSMORS, OAMEZEIK(SEL), ZEIKWORM, MIEREMET, MOEMET, BRAK/BREK, hoamzeik, moamzeiksel, woamzeik, pisworm, pismet, pisbed, beddezeiker, pismarooi, möjzeik

OORWORM

SPRIET, VORK, OORWORM, OORBEEST, OORTIEK, OORBIJTER, OORKNIJPER, OORKRUIPER, OORLEPEL, OORLOPER, OORRATEL, OORSTEKER, OORZUIPER, GAFFELTAND, GAFFELTANG, GAFFELTIEK, KNIJPTANG, KNIJPWORM, SCHAARWORM, SPRIETWORM, VORKESTEKER, APPELDIEF, APPELMAN, ERWTENKRUIPER, OLIEKRUIPER, TEENBIJTER, TEENKNIJPER, *gaffel, knijper, schaar, tang, oring, oorpakje, oorpie, oorruimer, oorvork, oorzeerder, oorzeiker, oorzuiger, gaffelworm, grafelman, knijptand, pitstang, appelvreter, kousebijter*

PISSEBED

MOT, ZEUG, VARKEN, ZWIJN, KÖD, KROB(BE), KELDERMOT, HOLTMOT, STEENMOT, MOTSTEEN, MOTWORM, KELDERZEUG, HOLTZOG, PISZEUG, BAGGELZEUG, WE(E)LZEUG, KELDERVERKEN, MUURVARKEN, PISVARKEN, MEULEVARKEN, ZIEEVARKEN, STEKELVARKEN, VARKENSBEEST, VARKENSLUIS, EVERZWIJN, WILD VARKEN, PLATTE ZEUG, STEENKROBBE, MUURKROBBE, KELDERKROBBE, MUURLUIS, KELDERWORM, PISSEBED, BEDDEPISSER, BEDDEZEIKER, NESTEZEIKER, *stekelbarg, dikke motten, dik varken, steenkruiper, muurkruiper, kelderluis, steenluis, kelderbeest, muurtiek*

SPIN

*SPIN(NE), KOBBE / KOPPE, KOBBE- / KOPPESPIN,
SPIN(NE)KOP, SPIN(H)OER*

VLINDER (bezuiden de grote rivieren)

KAPEL, BOTERKAPEL, BOTERSCHUIT, BOTERSCHIJTE(R), BOTERDRIJVER, BOTERWRIJVER, BOTERVIJVER, BOTERWIJF, BOTERSNEP, FIJFOUTER, FLIEFLODDER, FLIEFOETER, FLIEFLUITER, FLIKFLODDER, FLINKFLODDER, FLIKKETEER, FLIKKERANTIER, PIETVOGEL, VLIBOUT, VliegEBOUT(ER), VliegEWOUTER, VliegELANTIER, PANNEVOGEL, PANNEVLEUGEL, SPANNEVOGEL, SPANNEVLEUGEL, PANLAPPER, PALPER, PUMPELEPAMP, SCHOENLAPPER, SCHOENMAKER, ZOMERVOGEL, ZOMERPETIET, ZOMERVLIEGER, ZONNEVIJVER, ZONNEVOGEL, VIJVER, MOTTEVIJVER, MOTTEWRIJVER, MOT, MARMOT, PLAKKER, PIMPEL, PIMPELEER, PLIMPER, PULPER, PEMEL, PEPEL, PEPELING, PEPELAAR, PEPEL, PEPELVOGEL, PEPELDOOSJE, PIEPELEER, PIEPELING, PIEPEVOGEL, PAPILLON, PAPILOET, POPPELOONTJE, UIL, SNUFFEL, ROEVOGEL, WIETVOGEL

2. *Groot vee***PAARD**

PAARD

JONG PAARD

VEULEN, KACHTEL, PROEI, FUIT

MANNELIJK PAARD

HENGST

MANNELIJK GESNEDEN PAARD

RUIN

VROUWELIJK PAARD

MERRIE, VULMEER, MERRIEPEERD, MOERPEERD, KACH(T)ELMERRIE

RUNDVEE (Vlaams + Brabants + Zeeuws)

KOEIEN, BEESTEN, KOEBEESTEN

MANNELIJK RUND
STIER, BUL, VAR, DIER

VROUWELIJK RUND
KOE, KOEBEEST

OS (Vlaams + Brabants + Zeeuws)
 OS

2. TRADITIONELE VERKLARINGEN VOOR HETERONYMIEVERSCHILLEN

2.1. *Maatschappelijke relevantie*

Zonder twijfel kunnen heel wat verschillen in de omvang van de heteronymie worden toegeschreven aan de verschillen in de *maatschappelijke relevantie* van de benoemde diersoorten. In een agrarisch milieu zijn vrijwel alle activiteiten en alle zorgen op het land en op het vee geconcentreerd, en beide zijn dan ook onophoudelijk het voorwerp van lokale, regionale of interregionale communicatie. Intense communicatie over maatschappelijk relevante fenomenen leidt onvermijdelijk tot een reductie van de heteronymie, en in die zin is het niet verwonderlijk dat er bij het groot vee en het pluimvee door de band minder onomasiologische variatie voorkomt dan bij de insecten of de kleine, in het wild levende dieren.

Daar moet onmiddellijk aan worden toegevoegd dat er ook bij die laatste groepen soorten zijn met een grotere maatschappelijke relevantie dan andere. De bunzing b.v. wordt beschouwd als een schadelijk dier omdat hij kippen en konijnen doodt, en eieren rooft. De daas is dan weer hinderlijk voor het vee omdat ze steekt, en omdat het wijfje ook bloed zuigt. Ook in deze gevallen lijkt de heteronymie door de maatschappelijke relevantie van de dieren in kwestie binnen de perken te worden gehouden.

Op het verband tussen de mate van maatschappelijke relevantie en de omvang van het heteroniemenbestand is vroeger al meermaals gewezen.

Uit de vergelijking van een groot aantal Duitse woordkaarten concludeert A. Bach dat de naamgeving meer uniformiteit gaat vertonen naarmate het benoemde een belangrijker plaats bekleedt in de materiële wereld of de voorstellingswereld van de taalgebruiker (Bach 1950 : 170 e.v.).

Verschijselen uit de buitentalige werkelijkheid kunnen om heel verschillende redenen relevant zijn. Veel dagdagelijkse dingen, handelingen en eigenschappen spelen een vitale rol in het menselijke

bestaan, ze zijn overal waarneembaar (of ervaarbaar) en vallen gewoon niet weg te denken uit onze leefwereld. De benamingen voor zulke alomtegenwoordige en levensnoodzakelijke dingen worden doorgaans gekenmerkt door een uiterst minieme regionale variatie of zelfs door een totaal gebrek aan variatie. Bij voorbeeld :

zelfstandige naamwoorden als *dag, nacht, lucht, water, zon, maan, ster, wind, weer, mens, huis, boom, weg, stoel, brood,...*

werkwoorden als *leven, slapen, staan, liggen, eten, drinken, zoeken, vinden, waaien, regenen, sneeuwen, zwijgen, lezen, schrijven,...*

eigenschapswoorden als *groot, klein, kort, lang, hoog, laag, jong, oud, vroeg, laat, ver, dicht, koud, warm, nat, droog, goed, slecht, ziek, dood,...*

hoofd-en rangtelwoorden

etc.

Van de enorme hoeveelheid woorden waarbij heteronymie (vrijwel) ontbreekt — en die maken zoals bekend het leeuwedeel uit van de woordenschat — bestaat een aanzienlijk segment uit lexicalisaties van dergelijke dagdagelijkse, onmisbare en daardoor pragmatisch bijzonder relevante categorieën.

Maatschappelijke relevantie laat zich ook dikwijls definiëren in termen van bruikbaarheid voor de mens, en met name economisch nut. Namen voor populaire consumptiegewassen — in ons taalgebied b.v. bonen, bieten, tarwe en klaver — bestrijken grote gebieden op de kaart; kruiden en planten met weinig economische betekenis daarentegen vertonen vaak een aanzienlijke, soms zelfs onoverzichtelijke lexicale gedifferentieerdheid.

Soms ontleent een fenomeen zijn maatschappelijke relevantie aan negatieve eigenschappen, die hinderlijk zijn voor de mens en zijn activiteiten. Hierboven noemden we al de bunzing en de daas, twee onwelkome gasten op het territorium van de landbouwer. Tot het ongedierte dat door de hele gemeenschap — bij arm en rijk, in stad en platteland — met een kwaad oog wordt bekeken, behoren ratten en muizen, luizen en vlooiën, vliegen en muggen. Voor al deze wezens is de voorraad aan verschillende dialectbenamingen uiterst mager.

2.2. *Emotionaliteit*

Behalve met de maatschappelijke relevantie is in de traditionele dialectologische verklaringen voor heteronymieverschillen ook rekening gehouden met een tweede factor: *de graad van emotionaliteit in de attitude van de mens t.o.v. het benoemde*. Verschijnselen waarop de mens uitgesproken gevoelsmatig reageert, in positieve of in negatieve zin, worden in het lexicale vlak meestal gekenmerkt door een opmerkelijke heteroniemenrijkdom. Denken we maar aan de eindeloze

reeks koosnamen waarmee geliefden elkaar kunnen bedenken, of omgekeerd uit de eindeloze reeks scheldwoorden waarmee „conflicterende partijen” elkaar kunnen overladen.

Uit een heel andere semantische sfeer haalt Bach (1950: 173) het voorbeeld aan van het „Sint-Michielszomertje”, d.i. een late opflaking van zomers weer in de tweede helft van de maand oktober, dat in de Duitse dialecten met tal van schilderachtige benamingen wordt bedacht. Hetzelfde geldt voor fenomenen waaraan de bijgelovige volksfantasie magische krachten toedicht, zoals het dwaallicht, het stallicht, de weerwolf, ...

Emotionaliteit komt bijzonder treffend tot uitdrukking in de kindertaal. Dingen die om wat voor reden dan ook speciaal de aandacht van kinderen genieten, blijken dikwijls het voorwerp van een verrassende onomasiologische creativiteit. Dat is o.m. het geval met soorten snoep, speelgoed en spelletjes, en allerlei tuigen waarmee kinderen zich plegen te amuseren. Typisch is b.v. in ons taalgebied de heteroniemenrijkdom voor de schommel en de tol; Bach wijst op de grote hoeveelheid Duitse varianten voor de carrousel en de schommel (Bach 1950: 173).

Van de spraakmakende inbreng van kinderen in zulke woordvelden getuigt het veelvuldig gebruik van affectief geladen woordvormingsprocédés, zoals reduplicatie, alliteratie, onomatopee, expressieve klinkerwisseling, enz., b.v. Vlaams *biezebeize* (schommel), *pimpampoens* (lieveheersbeestje), *flieflotter* (vlinder), *woefwoef* (hond), *poepoes* (kat), *woete-woete* (varken), *tjiep(tjiep)* (kip of kuikentje), ...

Al deze strategieën staan bekend als typisch voor de kinderlijke naamgeving. Wanneer het benoemde voor de volwassen taalgebruiker weinig relevantie bezit, dringen de kindertaalwoorden gemakkelijk door in de grote-mensentaal. Voor de vlinder b.v. gebruikt de volwassene geen andere naam dan het kind; voor de hond en de kat uiteraard wel — hier is de affectieve variant om evidente redenen niet tot ongemarkeerde benaming geworden.

Ons materiaal bevat de benamingen voor zeker vijf soorten waar de mens — kind en / of volwassene — uitgesproken positief of negatief tegenover staat: het lieveheersbeestje, de meikever, de oorworm, de pissebed en de vlinder.

In het geval van het lieveheersbeestje, de oorworm, de pissebed en de vlinder lijkt het erop dat de grote onomasiologische variatie zowel bevordert is door de geringe maatschappelijke relevantie van de dieren als door de sterke attitudele emotionaliteit van de mens, en dat beide factoren elkaar dus hebben ondersteund.

Van alle insecten en in het wild levende kleine dieren is de vlinder de absolute koploper inzake heteronymie (de reeks benamingen onder 1. is niet volledig). Door zijn sierlijke vorm, zijn beweeglijk-

heid en grote kleurenrijkdom wekt de vlinder bij de mens positieve gevoelens op, en vooral kinderen worden erdoor gefascineerd. Anderzijds is zijn maatschappelijke relevantie gering; pas wanneer hij onder een andere gedaante verschijnt, als rups namelijk, gaat hij tot het schadelijke ongedierte behoren en wordt hij dus belangrijker. Daarmee correspondeert dan weer een grote uniformiteit in de dialectische naamgeving aan de rups.

De meikever is waarschijnlijk niet geheel ontbloot van enige maatschappelijke relevantie, aangezien hij traditioneel werd beschouwd als een schadelijk dier voor land-en bosbouw. Als we de omvang van het heteroniemenbestand bekijken, lijkt de bijzondere belangstelling die kinderen voor het diertje aan de dag leggen — het was nl. een geëerd vangobject — een eventuele tendens naar onomasiologische homogeniteit (wegens de maatschappelijke relevantie) toch overstemd te hebben.

3. MOGELIJKE COGNITIEF-LINGUIÏSTISCHE VERKLARINGEN VOOR HETERONYMIEVERSCHILLEN

3.1. *Plaats in de (volks)biologische taxonomie*

Verschillen in maatschappelijke relevantie van het benoemde en in de emotionaliteit van de taalgebruiker bieden echter nog geen sluitende verklaring voor alle heteronymieverschillen. De spin b.v. heeft weinig of geen maatschappelijke relevantie, en ze roept bij veel mensen tamelijk uitgesproken negatieve gevoelens op van angst en afkeer, vooral bij de gedachte aan fysiek contact met het dier (in je haar, in je kleren, in je bed, enz.). Daarom zou je bij de spin een grote heteronymie verwachten. Niets is minder waar; alleen *spin(ne)* en *kobbel koppe* komen voor, of combinaties van die twee simplexen. Er moet dus nog een andere factor in het spel zijn, die de verwachte heteronymie onderdrukt.

Aanvankelijk meenden we een verklaring te kunnen vinden in het feit dat de spin een typische „basic-level category” is, een basisniveau-categorie.

Het begrip 'basisniveau' is afkomstig uit de cognitieve linguïstiek, en het is een van de sleutelbegrippen in George Lakoffs «Women, Fire, and Dangerous Things» (1987: o.a. p.46-57). Uitgangspunt is het feit dat je buitentalige fenomenen op verschillende niveaus kunt conceptualiseren. Je kan een bepaald type van grote zwart-of blondharige jachthond een *Labrador* noemen, een *hond*, of een *zoogdier*, en als je nog specifiek respectievelijk algemener wil zijn, spreek je van een *Ierse labrador* (tgov. de *Engelse labrador*) of van een *dier*.

In de cognitieve linguïstiek wordt aangenomen dat niet al deze niveaus van conceptualisering cognitief en (taal)psychologisch even relevant zijn. Men neemt aan dat er een basisniveau is dat zowel voor de reflectie als voor de communicatie belangrijker is dan andere. In ons voorbeeld zou dat het niveau zijn waarop je het bedoelde diert *hond* noemt. Schematisch, met nog een paar andere voorbeelden:

basisniveau	zoogdier hond Labrador	fruit / vrucht appel Golden Delicious	meubel(stuk) stoel keukenstoel	vervoermiddel fiets herenfiets
-------------	------------------------------	---	--------------------------------------	--------------------------------------

De gedachte dat onomasiologische variatie verband houdt met de plaats van het benoemde in een conceptuele hiërarchie, vinden we ook al terug bij oudere dialectologen die zich met de verklaring van heteronymieverschillen hebben beziggehouden. Zo stelt A. Bach (1950: 170) een grotere mate van homogeniteit vast bij benamingen „für das Allgemeine, Umfassende” dan bij de benoeming van het „Einzelne”; de „Gattung” of overkoepelende categorie wordt eenvormiger benoemd dan de eraan ondergeschikte, afzonderlijke soorten.

Echter, bij Bach en andere auteurs uit de traditionele dialectologie wordt die correlatie heel anders uitgelegd dan in de cognitieve semantiek. Binnen dat laatste perspectief namelijk moet het gebrek aan lexicale gedifferentieerdheid bij begrippen van het basisniveau toegeschreven worden aan de conceptuele prominentie van de betrokken begrippen en, daarmee samenhangend, de hoge frequentie van de eraan beantwoordende benamingen in de communicatie op regionale schaal. In de opvatting van Bach daarentegen is de uniformiteit — of *woordarmoede* zoals hij het noemt — te wijten aan het onvermogen van de dialectspreker tot abstractie, tot het ontwaren van categorie-constituerende samenhangen. De dialectspreker, aldus Bach en anderen, blijft gefixeerd op het afzonderlijke, het fragmentarische, het anekdotische, en daardoor ontbreekt het hem aan creativiteit als het erop aankomt het algemene te benoemen.

Een van Bachs voorbeelden betreft de dialectbenamingen voor stelen van allerhande werktuigen. In de meeste plaatsen — ook in ons taalgebied trouwens — kent men verschillende namen voor de steel van de zeis, van de zicht, van de mathaak, van de spade, van de hark, van de bezem, enz., terwijl — althans volgens Bachs bevindingen in Duitsland — een overkoepelende naam soms niet voorhanden is. Ook de onomasiologische structuur van het dialectische woordveld „rund” zou het gebrek aan abstractievermogen illustreren. De dialecten onderscheiden in de naamgeving allerlei subcategorieën van het rund, o.m. naar geslacht, naar leeftijd, naar haarkleed, enz., maar beschikken soms niet over een generieke naam.

De opvatting dat de dialectspreker maar tot op geringe hoogte in staat is of bereid tot abstraheren, en dat het dialect bijgevolg onvoldoende middelen verschaft om abstracte inhouden tot uitdrukking te brengen, is naderhand fel bekritiseerd. Tegenwoordig is men het erover eens dat een dergelijke manier om de zaken voor te stellen al te simplistisch is. De discussie hieromtrent zou ons te ver van ons onderwerp afleiden (zie o.m. Weijnen 1966: 36 en de literatuurverwijzingen aldaar). Uitgaande van de twee hierboven gegeven voorbeelden kan o.i. voldoende worden verduidelijkt hoezeer de door Bach en anderen gehuldigde visie op „klasse” en „overkoepelende categorie” afwijkt van wat wij hier in cognitief-semantische zin „basis-categorie” willen noemen.

In de eerste plaats is de conceptuele hiërarchie waarbinnen Bach begrippen classificeert naar abstractheidsgraad niet ontleend aan de dialecten, maar aan de structuur van het conceptuele complex *in de standaardtaal*. Vanuit een standaardtalige visie moeten de termen voor de verschillende gereedschapsstelen inderdaad, ook in onze opvatting, op een behoorlijk diep niveau, in ieder geval onder de „basic level”, geplaatst worden. Echter, dat die classificering ook overeenstemt met de ordening van het begrippensysteem in een traditionele agrarische gemeenschap, is verre van evident. Het valt o.i. te overwegen dat de materiële en functionele verschillen tussen b.v. een zeissteel en een zichtsteel (verschillende vorm, uit verschillende houtsoort vervaardigd, met verschillende bestemming,...) zo prominent werden bevonden dat die twee werkelijk als anderssoortige voorwerpen geconcipeerd werden, en allebei op of in de buurt van het basisniveau te situeren waren.

In de tweede plaats mag o.i. de afwezigheid van een in etymologisch opzicht aparte benaming voor de soort, zoals b.v. in het geval van het rund, dat gewoonlijk *koe* wordt geheten, niet worden beschouwd als een indicatie dat het soort-begrip niet relevant is in de dialectsprekende gemeenschap. Bij de naamgeving aan hoedieren komt het nu eenmaal vaak voor dat de soort wordt genoemd naar het vrouwelijke dier, dat om evidente redenen de prototypische subsoort vormt, zoals b.v. bij koeien, geiten, kippen, eenden en ganzen. De woorden die men gebruikt om die soorten aan te duiden, zijn polysem, en in hun generieke betekenis behoren ze tot het basisniveau.

De cognitieve linguïstiek heeft zich bij de uitwerking van het begrip basisniveau laten inspireren door de antropologie, waar men al langer bezig was met de studie van volkstaxonomieën, en het is dan ook in de eerste plaats dankzij antropologisch onderzoek, aangevuld met psychologische experimenten, dat men het basisniveau preciezer heeft kunnen omschrijven:

-de basisniveaubegrippen en -termen worden door kinderen eerst verworven;

-basisniveaubegrippen zijn de hoogste begrippen die nog door één prototypische voorstelling kunnen worden gerepresenteerd;

-basisniveautermen vormen het ongemarkeerde niveau waarop wordt gecommuniceerd; je zegt dus „toen mijn *appel* op was, sprong ik op mijn *fiets*”, of „je moet op een *stoel* staan om er bij te kunnen”, of „ze hebben zich een *hond* aangeschaft”, enz., en niet tenzij omwille van een speciaal stilistisch effect „toen mijn *Golden Delicious* op was, sprong ik op mijn *vervoermiddel*”, enz.

-met het vorige kenmerk hangt waarschijnlijk samen dat basisniveautermen vaak kort zijn en ongeleed.

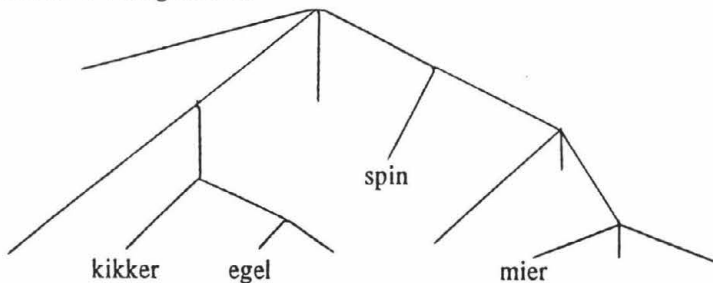
Er zijn in de literatuur meer kenmerken genoemd, en elk kenmerk afzonderlijk verdient eigenlijk een aparte discussie, maar langer stilstaan bij het 'basic-level'-begrip zou ons te ver afleiden van ons eigenlijke thema, de heteronymieverschillen. Van belang voor ons is dat 'spin', volgens de bovengenoemde criteria (maar ook volgens andere in de literatuur genoemde) een basisniveaubegrip is, en onze hypothese had dan kunnen luiden: begrippen op het basisniveau vertonen weinig of geen heteronymie, ook al is het best mogelijk dat de subbegrippen (in casu de verschillende soorten spinnen) in de Nederlandse dialecten op zeer verscheiden manieren worden benoemd.

Een dergelijk hypothese is aantrekkelijk, maar blijkt nog altijd niet waterdicht. Van de insecten of de kleine wilde dieren in ons materiaal zijn ook 'mier', 'egel', en 'kikvors' basisniveaubegrippen, en toch is de heteronymie voor elk van die begrippen groter dan voor 'spin'.

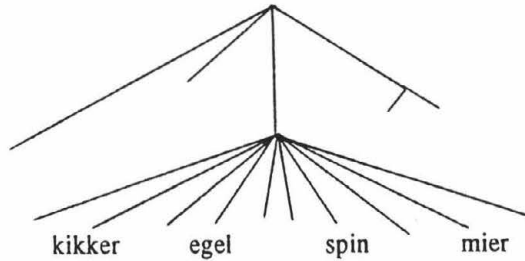
Is het omdat mieren, egels en kikvoren maatschappelijk minder relevant zijn dan spinnen? Dat lijkt weinig aannemelijk.

Is het omdat mieren, egels en kikvoren meer emoties — positief of negatief — opwekken dan spinnen? Dat lijkt evenmin waarschijnlijk.

Is het omdat spinnen in de biologische taxonomie van de dialectspreker hoger staan dan egels, mieren of kikkers? Vereenvoudigd schematisch voorgesteld:

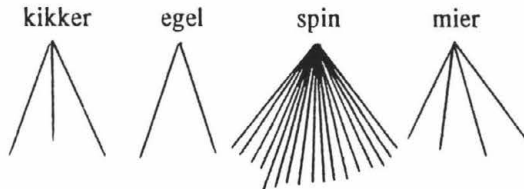

Ook deze hypothese denken we te moeten verwerpen. In de volkspychologie en -biologie zijn kikkers, egels, spinnen en mieren allemaal soorten „beesten”, wat een vaag besef van verwantschap of verschil tussen die soorten dieren niet hoeft uit te sluiten natuurlijk. Vereenvoudigd schematisch voorgesteld:

3.2. Ontologische variatie

Om de vrijwel totale afwezigheid van heteronymie bij 'spin' te verklaren, moet er dus nog iets anders in het spel zijn, en dat zou misschien het volgende kunnen zijn. Het begrip spin overkoepelt een bijzonder grote verscheidenheid aan soorten, met relatief grote variatie in kleur, vorm, gedrag, enz. Dat geldt niet voor 'mier', 'egel', en 'kikvors', begrippen die hooguit een paar subsoorten overkoepelen. Schematisch:

De hypothese zou dan luiden dat *de onomasiologische variatie omgekeerd evenredig is met de ontologische variatie*, m.a.w. hoe meer subsoorten door een bepaald begrip worden gedekt, hoe minder variatie er voorkomt in de benoeming van dat begrip. We wagen ons ook aan een tentatieve verklaring voor dat verband. Als een begrip (b.v. 'egel') weinig of geen ontologische variatie dekt, is het voor de taalgebruiker gemakkelijk allerlei benamingen voor dat begrip te verzinnen die gemotiveerd zijn door de verschijningsvorm of het gedrag van datgene wat benoemd wordt, in casu de egel. Als een begrip (b.v. 'spin') bijzonder veel ontologische variatie dekt, betekent dat

meteen dat het begrip abstracter is. In zo'n geval wordt de creativiteit van de taalgebruiker als het ware geblokkeerd; de typische kenmerken van afzonderlijke soorten spinnen - lengte van de poten, dikte van het lijf, kleur, snelheid, haartekening (denk aan de kruisspin), biotoop, enz. — kunnen de taalgebruiker wel inspireren tot benamingen voor die afzonderlijke soorten, maar zijn niet bruikbaar ter benoeming van de spin in het algemeen.

4. Besluit

De traditionele verklaringen voor heteronymieverschillen — maatschappelijke relevantie en attitudinale emotionaliteit — volstaan niet. In onze zoektocht naar alternatieve verklaringen hebben we ons laten inspireren door een idee uit de cognitieve linguïstiek, te weten de mogelijke linguïstische relevantie van conceptuele structuren, in casu van (volks)biologische taxonomieën. Het zal voor iedereen duidelijk zijn dat we vooralsnog niet meer te bieden hebben dan een hypothese. We hopen wel te hebben gedemonstreerd hoe aantrekkelijk het kan zijn om zeer particularistische taalgegevens — de Nederlandse dialectbenamingen voor een paar bekende en minder bekende diersoorten — te relateren aan de — naar wordt aangenomen universele — principes waarvolgens de variatie aan fenomenen in de buitentalige werkelijkheid in concepten en taxonomieën wordt gevat.

BIBLIOGRAFIE

- BACH, A. (1950): Deutsche Mundartforschung. Ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben. Heidelberg, Carl Winter. Tweede uitgave.
- DE SMET, N. (1992): Lexicale variatie in de naamgeving van dieren in het Nederlandse taalgebied. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent.
- LAKOFF, G. (1987): Women, Fire, and Dangerous Things. Chicago / London, The University of Chicago Press.
- Taalatlas van Noord-en Zuid-Nederland. Vanaf 1981: Taalatlas van het Nederlands en het Fries. Leiden, E.J. Brill, 1939-1988.
- WEIJNEN, A. (1966): Nederlandse Dialectkunde. Assen, Van Gorcum. Tweede uitgave.
- WBD = A. Weijnen, Jan van Bakel e.a.: Woordenboek van de Brabantse dialecten. Assen, van Gorcum, 1967 -
- WVD = M. Devos, H. Ryckeboer e.a.: Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Gent, Seminarie voor Vlaamse Dialectologie, 1979 -
- WZD = H.C. GHIJSEN (1959-1964): Woordenboek der Zeeuwsche Dialecten. Den Haag, Van Goor zonen. Herdrukken: 1968², 1974³, 1975³, 1978⁵, 1979⁶